

Ю. О. Литвин,

к. е. н., докторант, Дніпропетровський державний аграрний університет

ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА ЯК ОСНОВНА СКЛАДОВА ЙОГО РОЗВИТКУ

Досліджено економічне становище сучасного українського села. Виявлено важливі чинники вирішення проблем розвитку села.

Study the economic situation of the modern Ukrainian village. Revealed important factors problems of the village.

Ключові слова: методи, розвиток, село, механізми, державне регулювання, економічне становище, держава.

Key words: methods development, village, mechanisms, regulation, economic situation, the state.

Розглядаючи вкрай складну ситуацію в соціальній сфері села, аналізуючи ті кризові явища, що є на сьогодні характерними як для нашої держави в цілому, так і, в більш гострому вигляді, для сільських територій, не можна забувати про їх тісний взаємозв'язок і взаємозумовленість з економічною стороною життя. З одного боку, економічні явища є тим базисом, який визначає стан і розвиток всіх інших явищ і процесів: соціальних, культурних, побутових, політичних тощо. Так, зрозуміло, що наявність певних житлових умов, певного рівня доходів особи, родини значною мірою визначатиме їх побутові, культурні смаки та вподобання, ставлення до політичних сил та державного управління та ін. А з іншого боку, культура та традиції індивідів і громади, забезпеченість та можливість отримання соціально-побутових послуг, можливість цікавого та корисного використання вільного часу та культурного відпочинку створюють умови для певного ставлення та прагнення до праці, до активізації і підвищення ефективності трудової діяльності задля збільшення рівня доходів з метою зростання кількості і якості задоволення потреб, підвищення рівня та якості життя.

АНАЛІЗ ОСТАННІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Важливу роль для вивчення питань дослідження відіграють праці таких науковців, як О. Амосов, О. Бородіна, В. Дорофійенко, Н. Мельтюхова, О. Мордвінов, М. Корецький, О. Коротич, М. Латинін, В. Мамонова, Н. Нижник, Г. Одінцова та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

— дослідити економічне становище сучасного українського села;

— виявити важливі чинники вирішення проблем розвитку села.

РЕЗУЛЬТАТИ

Розглядаючи взаємозумовленість і взаємовплив зазначених сфер життя суспільства, маємо визначити, що саме економічна складова в цій парі є вихідною, такою,

що зумовлює стан розвитку соціальної. Економічне становище сучасного українського села є базою, основою для розвитку всіх інших сфер. Адже за відсутності економічних можливостей для задоволення основних фізіологічних потреб людина не зацікавлена і не спроможна до розвитку в інших сферах. Вся її енергія буде спрямована на пошук шляхів задоволення саме потреб цього нижчого рівня, а потреби вищого рівня і разом з ними розвиток особистості як громадянина та участь його в покращенні суспільного життя залишаться поза увагою.

Варто зазначити, що потреби нижчого рівня в сучасному суспільстві вже не обмежуються лише ситістю та наявністю даху над головою. На даному етапі розвитку суспільства для того, щоб говорити про задоволення фізіологічних потреб, потреб нижчого рівня, людина повинна мати не просто достатню кількість продуктів харчування, одягу та наявність житла. Для сучасної людини мова йде про можливість забезпечення якісного і збалансованого харчування для себе і членів родини, а також наявність якісного і сучасного одягу, предметів побуту, житла, які відповідали б середньому рівню забезпеченості таким майном серед населення.

Визначення цих питань є досить складним і, поряд з об'єктивною стороною, має значні суб'єктивні характеристики, що ускладнюють вивчення і застосування цих факторів у процесі управління суспільним розвитком. Останнім часом все більше науковців і практиків звертаються до питань визначання рівня та якості життя населення, його добробуту та напрямів його поліпшення.

На думку О. Ціхановської, "рівень життя населення це соціально-економічна категорія, яка характеризує ступінь, на певному етапі розвитку суспільства, задоволення населення матеріальними, духовними й соціальними благами. Він безпосередньо залежить від матеріального добробуту окремої людини, реального рівня її потреб щодо життєвих благ і послуг, їхньої кількості та якості" [6, с. 5].

Проблеми забезпеченості населення необхідними матеріальними благами завжди були пріоритетними. Спираючись на дані аналізу соціальної сфери, зокрема

ринку продуктів харчування, промислових товарів, послуг, можна об'єктивно оцінити економічну ситуацію в країні, а також розробити дійові заходи її поліпшення. До матеріальних благ належать продукти харчування, одяг, взуття, житло, меблі, предмети комунально-побутового та культурного вжитку, засоби транспорту, зв'язку; до духовних благ — послуги невиробничої сфери; до соціальних наявність роботи, умови праці, тривалість робочого часу, соціальний захист.

На думку деяких вчених, якість життя — це система якостей духовних, матеріальних, соціокультурних, екологічних і демографічних компонентів життя. Цільовими складовими якості життя є належна освіта, рівень здоров'я та харчування, вирішення проблем бідності, оздоровлення навколишнього середовища, більша рівність можливостей самореалізації особи, а також багатше культурне життя.

Для забезпечення прийняттого рівня та якості життя сільських жителів, а в подальшому й забезпечення їх зростання, перш за все, необхідно належне економічне підґрунтя. Адже в умовах ринкової економіки саме наявність відповідних економічних ресурсів є основою формування того чи іншого рівня життя людей та формування його якості.

Такою економічною базою є доходи населення. Причому при дослідженні рівня доходів населення з метою визначення їх впливу на формування рівня та якості життя населення, а, окрім того, і на соціально-економічний розвиток територій, варто розглядати не доходи окремих категорій населення, а сукупні ресурси домогосподарств.

Як відомо, сукупні ресурси домогосподарств формуються із грошових доходів — оплати праці, доходів від підприємницької діяльності, продажу сільськогосподарської продукції, пенсій, стипендій, різного роду допомоги тощо; негрошових доходів — вартості спожитої продукції, виробленої в особистому господарстві, допомоги від родичів або інших осіб, пільг і субсидій; заощаджень, позик, повернутих боргів тощо.

На думку О. Мельниченка, головною запорукою гідного життя населення є: 1) здатність індивідів до отримання доходів, достатніх для задоволення наявних потреб; 2) можливість вільно обирати і купувати блага; 3) можливість захистити (зберегти, примножити) свою власність або ж перекласти ризики щодо її втрати на третіх осіб; 4) виважене державне регулювання рівня та якості життя населення [3, с. 321].

Проаналізувавши різноманітні підходи до розуміння поняття бідності, О. Мельниченко наводить такі її визначення: стан економічного суб'єкта, за якого той потерпає від недостатку власних накопичених благ, поточних доходів і доступних кредитних ресурсів для задоволення його первинних потреб; явище, яке поширюється в суспільстві через неефективність соціальної політики держави; своєрідний недуг, що розповсюджується переважно серед найменш захищених верств населення.

При цьому варто наголосити на наявності ряду об'єктивних причин, що створюють умови для розвитку таких негативних явищ на селі. Перш за все, це послаблення і відміна контролю і примусу до участі у суспільному виробництві, що було характерні для командно-адміністративної системи господарювання, відсутність будь-якої заміни цього впливу, окрім економічної зацікавленості, яка виявилася надзвичайно низькою внаслідок причин, що називалися вище. В умовах глобальних трансформацій суспільного життя та структурної перебудови аграрного сектора держава самоусулилася від здійснення заходів щодо подолання алкоголізму, наркоманії, небажання працювати тощо, що призвело до різкого зростання цього виду бідності на селі. Задля подолання негативної ситуації, що виникла, державна політика в цій сфері повинна одним з головних своїх напрямів мати ряд заходів щодо створення

умов для інтенсифікації людського розвитку на селі, формування нової системи цінностей, мотивації, стандартів життя.

У радянські часи сільськогосподарські підприємства набували значення своєрідних осередків формування і підтримання життєдіяльності сільського соціуму, підготовки й виховання людського капіталу, у тому числі його інтелігентно-інтелектуальної складової. Сучасна ж несприятлива економічна ситуація, в якій знаходиться велика частина сільськогосподарських підприємств, істотно знизила їх системоутворювальну роль у розвитку сільських територій. Не маючи можливостей хоч би трохи забезпечувати внутрішні фінансові та інші потреби, вони не в змозі брати участь у соціально-економічному розвитку сільських територій [7, с. 134].

На даному етапі розвитку аграрного сектора як головної ланки у вирішенні проблеми забезпечення продовольчої безпеки держави та передумови вирішення соціальних та економічних проблем на державному рівні, приділяється значна увага. Здійснюється реформування сучасної аграрної політики держави, застосовується цілий ряд пільг до сільськогосподарських виробників, впроваджуються програми підтримки розвитку тих чи інших галузей, виробництва певних видів сільськогосподарської продукції, інтенсифікації виробництва. Хоча слід зауважити, що в сучасних умовах інтеграції нашої держави до світового співтовариства, вступу до СОТ ці заходи можна вважати тимчасовими, внаслідок необхідності скорочення, а то і ліквідації їх у майбутньому.

Для забезпечення ефективною роботи сільськогосподарських підприємств необхідно належне забезпечення їх трудовими ресурсами, а за наявного стану розвитку села це надзвичайно складно. Адже внаслідок занепаду сільськогосподарського виробництва, яке є основним, якщо не єдиним, джерелом роботи та доходів для більшості сільських населених пунктів, соціальна та демографічна ситуація тут вкрай погіршилася.

Занепад аграрного виробництва призвів до зменшення кількості робочих місць на селі та різкого зменшення доходів сільського населення (особливо при порівнянні рівня оплати праці в сільському господарстві та в інших галузях). Відсутність засобів до існування та можливостей для забезпечення соціальних, культурних та й побутових потреб спричинили підвищення міграційної активності частини сільського населення (в основному молоді та людей середнього віку), яке виїжджало з сіл в міста та в інші держави в пошуках роботи і кращої долі. Причому значною мірою це стосується освічених людей, кваліфікованих працівників, які мали бажання працювати і кращі можливості для отримання роботи.

Як бачимо, ситуація є досить складною. З одного боку, занепад сільськогосподарських підприємств став однією з основних причин соціальних проблем села; з іншого боку, ці проблеми є однією з перешкод на шляху до стабілізації та розвитку в аграрному секторі нашої держави.

З цього приводу, враховуючи важливість аграрного виробництва, сільськогосподарських підприємств для сільської місцевості, значимість зростання ефективності, рентабельності аграрного сектора нашої країни важко переоцінити.

Для вирішення проблем забезпечення достойного рівня та якості життя сільського населення, перш за все, необхідно подолати системну кризу, що склалася в аграрному секторі, який на даний момент є системоутворювальним елементом сільських поселень, сільської життєдіяльності. А відтак, подолати і загальну економічну кризу, в умовах якої неможливим вбачається будь-який розвиток сільських територій [5, с. 205].

Отже, центральною ланкою забезпечення простого і розширеного відтворення сільського життєвого середовища є створення в сільській місцевості соціально-

економічних передумов для формування відповідного рівня доходів. Якщо цей рівень недостатній, це призводить до погіршення довкілля, надмірної розораності угідь в одних місцях і запустіння — в інших.

В умовах соціально-економічної кризи реальним завданням, яке слід послідовно реалізовувати, є забезпечення мінімального рівня доходів сільським жителям. При цьому слід наголосити, що збереження характерної для сучасних умов високої частки доходів від особистого селянського господарства в загальній структурі сукупного доходу сільських домогосподарств в майбутньому вбачається негативним. Цей показник є свідченням, з одного боку, натуралізації і екстенсифікації сільськогосподарського виробництва внаслідок його роздрібненості; з іншого боку, низького рівня грошових доходів селян, отримуваних у вигляді оплати праці, пенсій, стипендій. Хоча необхідно також визнати суттєвий вклад особистих підсобних господарств населення у забезпечення продовольчої безпеки нашої держави, що був зроблений в умовах глибокої економічної і виробничої кризи, в якій опинилися сільськогосподарські підприємства.

Зазначимо також, що на сьогодні майже безальтернативним джерелом отримання роботи, а значить і грошової оплати праці в сільській місцевості є аграрні підприємства. Саме вони, незважаючи на часто складне економічне становище й низьку економічну ефективність здійснюваної господарської діяльності, є основою і головною умовою подальшого існування сільського населеного пункту.

Звичайно, одним з найбільш важливих чинників у вирішенні проблем розвитку села, усунення соціальних протиріч має стати наявність ефективного конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва, зацікавленого в забезпеченості висококваліфікованими кадрами, а відтак, і в забезпеченні надання певного рівня соціальних послуг для своїх працівників (дитячі дошкільні та шкільні заклади, медичне обслуговування, надання культурних та побутових послуг). Причому наявність такого виробництва, внаслідок зростання доходів населення, сприятиме і розвитку торгівельної та обслуговуючої мережі на селі.

Саме цей шлях є найбільш доступним у короткостроковій перспективі. Адже для сільськогосподарського підприємства вигідною є наявність на своїй території розвиненої мережі соціально-побутових закладів, забезпечення для своїх працівників надання певного рівня соціальних послуг, що сприятиме підвищенню зацікавленості працівників даного підприємства в більш ефективній роботі, небажання її втратити, подальшому професійному і культурному зростанні. Поряд з цим, інші шляхи вирішення проблем розвитку села розраховані на більш тривалу перспективу і вимагають більших зусиль, про що ще йтиме мова далі.

Проте, просто очікувати відродження села із покращенням ситуації в аграрному секторі було б безвідповідально. Держава повинна здійснювати активну політику в цій сфері поряд із заходами, спрямованими на підвищення ефективності виробництва в сільському господарстві [5, с. 85].

При цьому, перш за все, слід звернути увагу на нерівномірність у розвитку сільських територій як окремих регіонів, так і в межах одного регіону, зокрема залежно від віддаленості від крупних населених пунктів. Під час розробки програм розвитку регіонів варто було б розробляти й більш конкретні та чіткі програми розвитку окремих населених пунктів, територій з поглибленим вивченням і врахуванням їх стану, ресурсного потенціалу та із залученням до цього процесу активної частини місцевої громади, підприємців.

Зниження рівня реальних доходів сільських жителів та його розшарування вимагає від державних органів вдосконалення розробки соціальних програм та заходів щодо соціального захисту населення. І хоча протягом

останніх років, відповідно до нормативно-правових актів нашої держави, збільшувалися розміри мінімальної заробітної плати, пенсій та стипендій, розміри матеріальної допомоги малозабезпеченим, непрацевдатним особам і вивільненим працівникам на їх працевлаштування і перепідготовку тощо, проте цих заходів недостатньо для реального підвищення рівня життя населення, тим більше на довгострокову перспективу.

Поряд з розвитком аграрного виробництва і виведенням його на новий економічний рівень, важливим фактором розвитку села має бути державна підтримка розвитку несільськогосподарських форм підприємництва на селі. Це сприятиме збільшенню робочих місць у сільських населених пунктах та зменшенню їх залежності від успіхів у роботі сільськогосподарських підприємств.

Сучасна сфера зайнятості сільського населення характеризується як абсолютно праценадишка, про що свідчать тенденції зниження рівня зайнятості працевдатного населення, зростання чисельності безробітних, збільшення частки некваліфікованої праці, що спостерігається у сільських районах [4, с. 7]. Історично сфера застосування праці в сільській місцевості відрізнялася меншою різноманітністю вибору порівняно з містом і характеризувалася нижчою часткою зайнятих у галузях соціального обслуговування населення (охорона здоров'я, освіта та ін.), а також в будівництві й промисловій переробці сировини.

Занепад сільськогосподарського виробництва призвів до руйнування соціальної інфраструктури села, що стало головною причиною відтоку сільського населення. Небезпечних розмірів досягли міграційні процеси (півтора мільйони працевдатного сільського населення знаходиться у пошуках роботи поза межами регіону чи країни). Суцільна бідність і безробіття надзвичайно ускладнили соціально-демографічну ситуацію. При цьому слід зазначити, що за рахунок міграції сільського населення покривається частина потреби міст у робочій силі. Це сприяє більш повному використанню сільських трудових ресурсів, що особливо важливо в густонаселених районах.

Проте, враховуючи стан і темпи розвитку аграрного виробництва, підвищення його технологічності, автоматизації, використання інноваційних технологій, а також з огляду на світову тенденцію зменшення чисельності працюючих у сільському господарстві, розраховувати на забезпечення сільського населення робочими місцями в цій галузі недоцільно.

На даному етапі держава повинна сприяти поверненню в сільську місцевість кваліфікованої сільської молоді, що пройшла навчання в спеціальних та вищих навчальних закладах, шляхом запровадження програм надання пільгового житла, кредитів і т.д. Адже для розвитку виробництва, економічних відносин необхідні кваліфіковані спеціалісти, яких зараз в селі просто немає і які не хочуть там працювати через вкрай незадовільні умови життя і оплати праці. З цих же причин слід на державному рівні забезпечити підтримку розвитку в сільській місцевості сфери побутових та інформаційних послуг, культурного відпочинку (як у вигляді окремих суб'єктів господарювання, так і на базі існуючих сільськогосподарських підприємств).

Враховуючи складний стан, в якому перебуває зараз українське село, вирішення його соціальних і виробничих проблем можливе лише за застосування системного підходу і залучення до цього процесу всіх рівнів державної влади та самих сільських громад.

Необхідність забезпечення селян роботою на селі, створення умов для продуктивної зайнятості на сільських територіях викликана також інтересами міст, перед якими стоїть загроза перенаселення і які не в змозі забезпечити всім прибулим селянам гідну працю і умови життя [2, с. 15].

Політика держави у сфері зайнятості повинна спря-

мовуватися на забезпечення повної високопродуктивної зайнятості населення, підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили, пом'якшення наслідків безробіття. Комплексний підхід до розв'язання цієї проблеми передбачає збалансоване регулювання всіх елементів ринку праці: стимулювання попиту на робочу силу шляхом створення нових робочих місць, вплив на ціну праці, якість робочих місць, запровадження нових форм господарювання, які створювали б високу трудову мотивацію до ефективної праці, формування активної поведінки на ринку праці, в тому числі готовності змінити професію, підвищити конкурентоздатність, започаткувати власну справу, вирішення проблем соціального захисту сільського населення. На сучасному етапі така комплексність ще не досягнута.

Зайнятість сільського населення слід підвищувати створенням нових видів діяльності: розміщенням у сільській місцевості виробництв товарів легкої та харчової промисловості з метою забезпечення повноцінного харчування людей, створенням нових промислів на основі кооперації, зокрема видобутку корисних копалин як сировини для виготовлення будівельних матеріалів, які є в сільській місцевості практично всюди, для реконструкції і розбудови об'єктів соціальної сфери, шляхового будівництва; освоєння величезних рекреаційних можливостей сільської місцевості. Останньому сьогодні достатньою мірою сприятиме наявність лісів, водоймищ, мінеральних джерел, лікувальних грязей тощо. Сприятливі природно-кліматичні умови, безліч історичних пам'яток дозволяють розвивати індустрію туризму, гірськокожного спорту, відпочинку, перерозподілу зайнятих у сільському господарстві з особистого у підприємницький сектор.

Стимулювання розвитку несільськогосподарських видів діяльності має стати предметом уваги органів державного управління на всіх ієрархічних рівнях. Проблеми зайнятості та соціального захисту населення повинні вирішуватися в тісній взаємоузгодженості з питаннями відродження саме виробничої сфери, переорієнтацією грошово-кредитної і бюджетної політики в бік їх соціального спрямування.

Таким чином, з метою підвищення сільської зайнятості і рівня доходів селян, з урахуванням потреби стимулювання демографічно-відтворювальних процесів і розвитку сільських територій вбачається за доцільне:

- посилити державний контроль за рівнем і своєчасністю виплати заробітної плати працівникам аграрних підприємств;
- сприяти активному розвитку на селі підприємств ринкової інфраструктури;
- сприяти розвитку несільськогосподарських видів зайнятості на сільських територіях. Мається на увазі розвиток підприємництва у сфері соціально-побутового обслуговування населення, торгівлі, надання рекреаційних, історико-культурних і туристичних послуг, перенесення філії чи розміщення виробництва підприємств переробної і легкої промисловості в сільській місцевості тощо.

При цьому основними механізмами стимулювання розвитку несільськогосподарської зайнятості можуть бути:

- створення пільгових умов оподаткування для сільських підприємств, пришвидшення процедури їх реєстрації;
- державне регулювання процесів кредитування на селі, застосування пільгового мікрокредитування;
- популяризація серед селян самої ідеї підприємницької діяльності, формування позитивного ставлення до підприємців у суспільній свідомості;
- підвищення адаптивності селян до сучасних ринкових умов шляхом навчання основам підприємницької діяльності;
- державне сприяння розвитку сільського і зеленого туризму шляхом вдосконалення нормативно-пра-

вової бази в цій сфері та представленню і популяризації туристичного потенціалу нашої держави на міжнародному рівні;

— сприяння активізації дорадницької діяльності на селі, причому в напрямі розширення послуг цих організацій за межі сільськогосподарської діяльності;

— підвищення рівня освіти сільських жителів, заохочення випускників навчальних закладів до проживання і роботи в сільських територіях;

— підвищення інформаційного забезпечення селян, доступу їх до сучасних комунікаційних технологій тощо [1, с. 117].

ВИСНОВКИ

Отже, ще раз слід наголосити на наявності нерозривного зв'язку між рівнем доходів сільських жителів та розвитком сільських територій. Вкрай низькі доходи селян, їх суцільне зубожіння зумовлюють поширення негативних настроїв на селі, зневіри і безнадії, а це, в свою чергу, призводить до зростання міграційних потоків із сіл в міста та поширення маргіналізаційних процесів серед тих, хто залишається. Вирішенню даної ситуації має посприяти виважена державна політика в сфері підвищення рівня доходів у сільській місцевості та забезпечення зростання рівня зайнятості селян, зокрема через розвиток багатокладної економіки, несільськогосподарських видів зайнятості на селі. Проте для досягнення позитивних результатів ці заходи мають здійснюватись у комплексі із заходами щодо вирішення демографічних і соціально-культурних проблем села і враховувати всі сфери життєдіяльності сільських жителів.

Таким чином, ще раз акцентуємо увагу на нерозривному взаємозв'язку і взаємозалежності демографічно-відтворювальних процесів на селі, забезпеченні сталого розвитку сільських територій та добробуту сільського населення. Державна політика, спрямована на вирішення лише одного окремого ряду означених проблем, без врахування всієї сукупності умов та чинників не зможе забезпечити повноцінне їх вирішення. Тому об'єктивно необхідною вбачається розробка комплексної обґрунтованої і чіткої державної політики розвитку сільських територій.

Література:

1. Корецький М.Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці / Корецький М.Х. — К.: Вид-во УАДУ, 2002. — 260 с.
2. Махсма М. Активна політика зайнятості в контексті розвитку сільських територій: регіональний досвід регулювання / М. Махсма // Україна: аспекти праці: науково-економічний та суспільно-політичний журнал. — 2006. — № 6. — С. 10—15.
3. Мельниченко О.А. Концептуальні засади механізму державного регулювання рівня та якості життя населення / О.А. Мельниченко // Актуальні проблеми державного управління: [зб. наук. праць ХарПІ НАДУ]. — Харків, 2007. — Вип. 1(31). — С. 318—327.
4. Саблук П.Т. Основні напрями розроблення стратегії розвитку агропродовольчого комплексу в Україні / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2004. № 12. — С. 3—15.
5. Скуратівський В.А. Соціальна політика / Скуратівський В. А., Палій О. М., Лібанова Е. М. — К.: Видавництво УАДУ, 1997. — 360 с.
6. Ціхановська О.М. Формування соціально-економічних передумов розвитку сільських територій: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: спец. 08.07.02 "Економіка сільського господарства і АПК" / О.М. Ціхановська. — К., 2006. — 20 с.
7. Шеленко Д.І. Сільськогосподарські підприємства в системі розвитку сільських територій / Д.І. Шеленко // Економіка АПК. — 2005. — № 6. — С. 131—136.

Стаття надійшла до редакції 21.06.2012 р.